

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI, 22. SZÁM.

TÁPÉ KÖZSÉG HÁZIIPARA

IRTA:

IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ

SZEGED, 1933.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

XB 189262

SZTE Klebelsberg Könyvtár

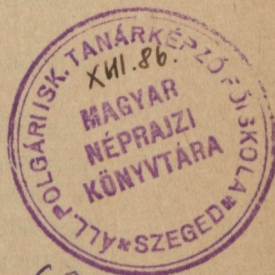
J001014999

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 22. SZÁM.

TÁPÉ KÖZSÉG HÁZIIPARA

IRTA:

IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ

SZEGED, 1933.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Szeged környékén, Algyő, Dorozsma és Tápé községekben, a lakosság háziiparának igen érdekes jelensége bontakozik ki:

A Tiszának ma már művelés alá fogott óriási árterületén visszamaradt tavak, tócsák, erők és szikes területek, valamint a folyó mentének növényzetei szolgáltatják ehhez az iparhoz az anyagot. Érdekes a lakosságnak a környékhez illeten való alkalmazkodása. A nagy vízvilág közepén települt falvak a halászat, vadászat és a régente még igen csekély földművelés mellett megélhetésük megkönnyítésére a mocsár által nyújtott egyéb lehetőségeket is kihasználták.

Az említett három község mindenikében, a növényzet felhasználása más és más háziszükséglet kielégítésére szolgál. Tápé a szatyor és gyékényponyva, Dorozsma a szakajtó és küszöbgyékény (lábtörlő), Algyő pedig a kosár fonását űzi. Előbbi kettő a sást, utóbbi a fűzt használja anyagul.

Jelen dolgozat kizárólag Tápé község háziiparával foglalkozik, a másik kettőről más alkalommal fogunk szólni.

Tápé majd 4000 lakosának úgyszólván valamennyiét, apraját, nagyját foglalkoztatja a fonás. Már a 4 éves kis gyermek ott lábatlankodik anyja szülője körül és iparkodik ellesni a számára játékot jelentő munka fogásait. Míg a Tisza óriási vízenyőit le nem csapolták, addig az ott termő sás kielégítette a szükségleteket, de amint a vizeket levezették s a szárazon maradt területeket szántóknak törték be, a nyers anyagot már másutt kellett beszerezniök. Felkeresték a tápéiek a messze vidék mocsaras helyeit, ott kibérelték a területet, a termést a nyár utóján, őszfelé learatták és ki kocsin, ki vasúton szállította haza anyagát. Bejárta gyékényt keresve a tápéi gazda a Dunántúlt, Délvidéket. Elkerült Szegvárra, Szegszárdra, felment Kecskemétre, délen pedig Temesvár vidékéig is ellátogatott, hogy beszeresse a szatyornak, ponyvának valót.

Hogy mikor kezdődött és terjedt el ez az ipar, a „nagyon régen“ van a lakosság között elterjedve, miből semmi következtetést vonni nem lehet. A faluban élő intelligencia 300 évre teszi a fonás kezdetét, de annak indító okát csak abban látja, hogy a község környéke, földje a vízvilág közepén csak sást termelt, ami önként adta a lakosságnak a fonás gondolatát. Ez azonban csak feltevés és minden alapot nélkülöz. Mindenesetre régi foglalkozása a lakosságnak, mert már adatot találunk reá egy 1808. évből származó és *Vedres* által készített térkép felirati díszítésében (ld. 1. ábra). Az igen csinosan festett kép szé-

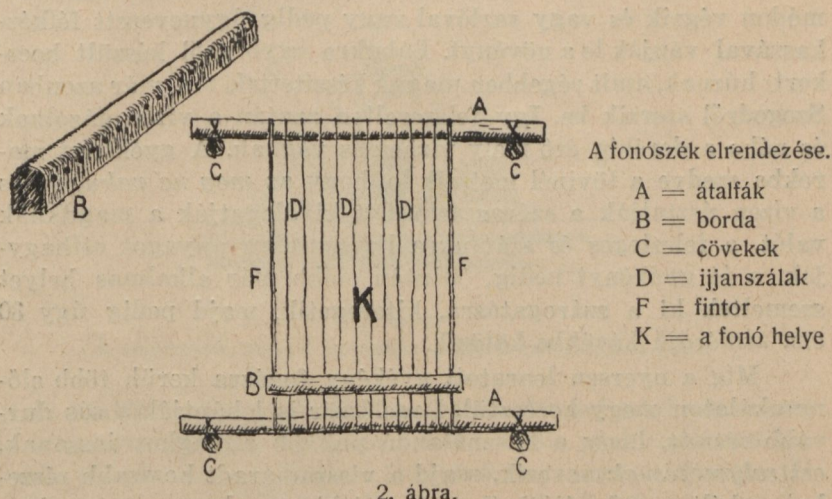
1. ábra.

Tápei gyékényfonó „Vedres“ térképének felirati díszítéséről. 1808-ból.

pen mutatja a már idestova 120 év előtti idők fejlett fonószékét és következtetést enged az akkori fonási technikára.¹ *Fényes Elek* Magyarország leírásában (II. rész, 240 l.) erre vonatkozólag a következőket írja: „Tápé helységben minden háznál szövetik gyékény s évenként mintegy 20.000 darabot ad el más vi-

¹ A térkép címe: N. S. K. Szeged-Városához tartozó Tápai Héllség szántó földjeinek és kaszálóinak Urbéri felosztása szerint készült s' le másolt Rajzolattya. Készítette 1808-ik évben Vedres v. v. E. földm.

dékbelieknek“. Egy további lapon megjegyzi, hogy a „gyékény-nyel Tápé falu magyar és török vidékre kereskedik“. *Vályi András* Tápéről írva ezeket mondja: „... földgye kevés, mely fekete ugyan, de vízzel gyakran borítottatik, lakosai halászatnál és gyékény szövésével keresik élelmeket, melynek bővségben vagynak...“² *Molitorisz Adolf* munkájában megjegyzi, hogy „Tápé faluban kákából sok kosarat és gyékényt készítenek“.³ Továbbá *Palugyay* könyve Tápéről megemlékezve a következőket mondja: „E lakosok nagy részint halászatból, részint gyékénykészítésből él; ez utóbbival olly számosan foglalkoznak, hogy a magyar és török vidékekre évenként szállíttatni szokottak száma a 20 ezret is túl haladja“.⁴

Valószínűleg egy-két háznál végeztek ilyesfajta munkát, de nem volt általánosságban elterjedve. A nép sanyarú helyzetének javítására valamelyik tápéi vezető ember jöhetett arra a gondolatra, hogy a helyben lévő sásrengeteg anyagát fonás

² *Vályi András*, Magyarország leírása Budán 1799. III. kötet 456 lap.

³ *Molitorisz Adolf*: Geográfiai kézi-könyv ... stb. I. rész, 162 lap. Pest, 1840 körül.

⁴ *Palugyay Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest 1855. 466 lap. Ez az adat nyilván *Fényes* munkájából van merítve, azonban igen érdekes Tápé község földjének megoszlása abban az időben. Tápé 7937 kat. holdjából terméketlen 2134, termékeny pedig 5798 k. h. Ebből azonban szántóra csak 891 k. h., rétre 2009, szőlőre 49, legelőre 604, erdőre 121 és nádasra 2122 k. h. esik. Legtöbb tehát a nádasra esett.

céljaira felhasználva valamiképpen a szegény lakosság anyagi helyzetén javítani lehetne. A kísérletek beváltával lassan ez az ipar a lakosság összességére kiterjedt és így alakulhatott ki a mai gyékényfonás művelése.

Ma e munkát rendszeresen csak télen üzik, nyáron kiinn dolgoznak a szántókon és csak igen keveset foglalkoznak szövessel. Azonban így is jelentős iparága maradt még a községnek.

Mint már előbb említettük, az óriási sásrengeteg ellátta eleinte a község szükségletét, csak a lecsapolások után, a mindjobban kipusztuló fonóanyag pótlásának beszerzése kényszerítette távolabbi vidékekre a tápéiakat.

A kibérelt terület sásanyagának aratását igen egyszerű módon végzik és vagy sarlóval vagy pedig úgynevezett félkészkaszával vágják le a növényt. Lárukra egybőrből készült boeskort húznak, amit régebben maguk készítettek, ma már azonban Szegedről szerzik be. Így felszerelten azután a vízbe gázolnak és néha a derékig érő mély vízben is vágnek. A gyékényt marokba szedve a tövinél metszik le, hogy az *meg ne vakuljon* és a vízen úsztatják a száraz felé. Ott kiválogatják a maguknak valót, a felesleges és számukra haszontalan anyagot otthagyják, a jó gyékényt pedig, miután előbb már alkalmas helyet szemeltek ki a szárogatásra, kitergetik, majd pedig úgy 30 cm. átmérőjű kékékbe kötözik.

Míg a nyersen learatott gyékény fonásra kerül, több előmunkálaton megy keresztül. Legelőször is lehántják a sás durvább részeit, hogy a használandó puhább anyaghoz jussanak, ezt *selymezésnek* nevezik, majd a visszamaradt hosszabb részeket, a bét, *meghasítják* (kettéhasítják). A selymezett és a kettéhasított szálakat külön-külön kötegekbe kötik és a Tiszában megáztatják, míg *megszíjja* magát egy kissé. Az áztatás után kezdik csak a fonást, illetőleg a fonáshoz szükséges hosszú láncfonalnak, az *ijjannak sodrékolását*. Az *ijjan* (2. ábra D, D.) adja a fonandó ponyva vagy szatyor hosszanti láncfonalát, amelybe keresztbe váltakozva viszik bele később a vetüléket, a selymezett gyékényt. Az *ijjan* sodrása kézzel a két tenyér között történik. Anyaga a selymezett gyékény és 25, néha 50 méter hosszú láncfonalat is sodornak belőle, aszerint, hogy milyen széles és hosszú ponyvát, illetőleg szatyrot kívánnak szőni. Roppant ügyességgel és gyorsasággal sodorják ezt a láncfonalat; ebben a műveletben már a négy éves kis gyermek is nagy ügyességgel segédkezik.

Míg az ijjan sodrásával végeznek, addigra a fonáshoz a nyersanyagot teljesen elkészítették és csupán a szerszámok felállítására marad hátra. A fonáshoz szükséges szerszám (szövőszék) tulajdonképpen három részből áll: u. m. 1. a két *átalfából* (2. ábra A, A), 2. a *bordából* (2. ábra B) és 3. négy darab *cövekből* vagy *karóból* (2. ábra C, C). Ez utóbbi rendszerint egy-egy 40–50 cm. hosszú vasrúd. Az átalfa két. kb. $1\frac{1}{2}$ –2 km. hosszú, 10–15 cm. átmérőjű fenyőrúd. E két rudat a négy cövekhez erősítik kötelekkel, vagy egyéb alkalmatossággal. Rendszerint csak két cövet használnak, mert a másik kettőt gyakran két egymás mellett nőtt eper- vagy akáca törzse szokta helyettesíteni. Először csak két cövet vernek a földbe úgy, hogy legalább 15–20 cm. hosszú része kiálljon, ehhez erősítik azután az

3. ábra.

A selymezett sásszál behúzása a láncfonalak (ijjan) közé.

egyik átalfát, majd a másikat helyezik el ezzel párhuzamosan, de még nem erősítik le. A kettő közé velük párhuzamosan helyezik el a bordát. A borda különböző nagyságú, a 2 métertől az 50–60 cm. hosszúságig változó keményfa darab, alul szegletesen, felül legömbölyítetten kiképezve. Az alsó szegletes részén sűrűn vagy ritkán van kilyuggatva, aszerint, hogy mihez használják. (A rövid sűrű lyukkal bírót a *szatyor*, a hosszú sűrű lyukazatút a *gyékényponyva*, míg a hosszú, de ritka lyukakkal bírót a *pakológgyékény* fonásánál használják). Amikor tehát az átalfa egyikének a két cövekre való felerősítésével készen vannak és a másik átalfának, valamint a bordának a helyét is megfelelően elrendezték, akkor a már meglévő ijjan az átalfákon és a borda lyukazatán keresztülfűzve átvetik, még pedig úgy, hogy a borda két szélső fúratán az ijjan kettőzve haladjon keresztül. E kettős szélső szálnak neve *fintor* (2. ábra F). Ezután az ijjan kezdő és befejező végét az átalfán megerősítik, majd megkezdik a még megerősítetlen másik átalfának ki-

peckelését. Ketten húzzák a fát, míg az ijjan szálai jól megfeszülnek, majd a farúd elé kiverik a cöveket. Így a szövőszék teljesen elkészült és a fonás megkezdhető.

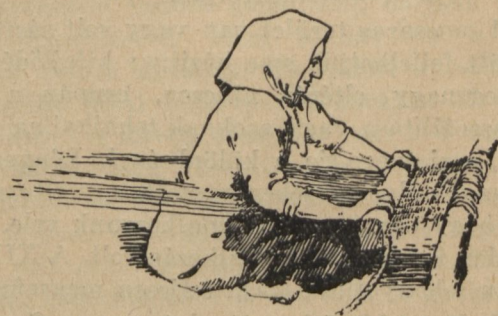
A fonó az ijjan szálaait középen ketté választja és az így nyert hely közé (2. ábra K) a földre térdein guggolva helyezkedik el, mégpedig oly módon, hogy térdei a földön szétvetve, lábfejei pedig hátul egymáson vannak, sarkukkal kifelé és azokra ül reá. Egy vederben vizet tesz maga mellé, hogy állandóan nedvesíthesse az időközben kiszáradó láncfonalat és a vetüléket. Roppant ügyességgel húzza az átfala és a borda között a kifeszített szálakon át a selymezett sást úgy, hogy az egyszer az ijjan alá, máskor fölé kerüljön (3. ábra). A selymezett sást jobbról balra húzza váltakozva az ijjan szálakon át, majd a bordafának egy lökésével az átfalához nyomja. A következő szálát már balról jobb felé vezeti és löki fel a bordafával. Az átfűzés után a vetüléket, hol az egyik, hol a másik fintorhoz hurkolja. Így folytatja mindaddig, míg 5–6 sásszálat átfűzött és akkor a bordával az egészet erős lökésekkel még jobban egymáshoz szorítja (4. ábra).

A leírt módon folytatott munkával történik úgy a ponyva, mint a szatyor szövése is. Némi különbség csak a szatyor szövésénél van. Amikor ezt készítik, a kisebbik bordát alkalmazzák. A fonás ugyanúgy megy, mint azt előbb leírtuk, azonban egy bizonyos távolság után a szatyor fogantyújának az elhelyezése következik. A fogantyú távolságának megmérésére egy, már előre elkészített mérő botdarab szolgál. Ez éppen akkorára van szabva, mint amilyen távolság a fonandó szatyornál kívánatos. Azt tehát a szövés közben ráhelyezik a fonatra és ha a fonat kezdetétől éppen annyi a távolság, mint amennyit a bot mutat, akkor a fülnek vagy fogantyúnak a beszövése megkezdhető. A fogantyúnak a fonását külön, állva végzik. A fül fonata nem egyforma, közepén vastag, míg a két vége fokozatosan elvékonyodó. A fül fonása úgy történik, hogy 3–4 selymezett sásszálat fonnak kezdetben össze, majd mind többet és többet visznek bele, míg a végefelé ismét kevesebbet használnak hozzá. A fonatból kimaradt szálakat levagdadják és a szatyor fülének fonadéka a beszövésre készen áll.

Ha már most a fogantyúnak való két fonat elkészült és a kellő távolságot is leszótták, akkor az egyik fül vékonyabbik részét jobbról a másikat balról az ijjan közepe tájáig átvezetik és a bordával jól fellökik (4. ábra). Ezután tovább végzik a rendes fonást, mindaddig, míg a fogantyú másik végét nem kell

befonniok. Ennek a távolságát ismét a mérőbottal mérik le. Ez a távolság ugyan sokkal kisebb, de ugyanazon a mérőboton van elhelyezve és egy bevágás jelzi. A két átfára kifeszített ijjan hálózatra több szatyrot is szőnek. Közöttük 4–5 újnnyi távolságot kihagynak. A szövés elkészülte után a kihagyott helyeken az ijjan elvagdaltják, az ekként elválasztott szatyrokat az ijjanal párhuzamosan összehajtják és kétoldalt, de belülről az ijjanokat *finturázzák* vagyis bekötik, összefonják. Ha díszes szatyrot készítenek, akkor a vetülék közé még színes selyem szalagot is húznak.

A fonást rendszeren az udvaron terebélyes cserfák alatt asszonyok végzik, akik már serdült leánykorukban a fonószerk-

4. ábra.

A befűzött sássláknak egymáshoz való szorítása a bordáival és a fül elhelyezése.

nél kuporognak. E hosszú időn keresztül való állandó guggolásnak meg van az utóhatása is. Kovács Gyula jegyző úr hívta fel figyelmemet arra, hogy a nőknél a láb a sok guggolás következtében kissé eltorzult.

A gyékényponyvát különböző nagyságban készítik, ha azonban az két méternél szélesebb, úgy külön elnevezés: *bolondos* illeti. Ebből egy ember naponta legfeljebb két darabot tud elkészíteni. Nagy mennyiségben készítik a *pakoló gyékényt*. Ez nem más, mint selejtesebb anyagok felhasználásából kikerült ponyva, ritka láncfonalakkal és a bordával gyengébben összetolva. Ennek szélessége $1\frac{1}{2}$ m., hossza 3 m. A kisebb szatyrokból egy nap alatt 10–12 darabot is elkészítenek, a nagyobbakból már csak kettőt-hármat. Ha 12 különböző nagyságú szatyrot egymásba raknak, úgy azt *csomónak* nevezik. A különböző nagyságú szatyrokat vagy csomókat mind más és más névvel

jelölik. Megkülönböztetik a *mónár szatyrot* a *pozsonyi szatyrot*, a *mészáros* vagy *százás szatyrot* és a *selyem szatyrot*. Mind-egyikből különböző nagyságúakat fonnak. Így pld. a mónár szatyornál megkülönböztetik a *kismónárt*, melynek a legeleje vagyis a legnagyobbika (ha csomóról van szó) 50–60 cm., a legkisebbike 30 cm. hosszú. A 30 cm.-nél kisebb szatyrot *deák szatyornak* nevezik.

A lakosság különösen a téli napok alatt nagy számmal készíti árúját. Régebben a felgyülemlett árút a faluban 3–4 kofa vette át, kik kizárólag a szállítással foglalkoztak. Kocsi-számra hordták a vasútra és vitték Budapestre. Ma már csak elvétve akad vállalkozó, inkább a szegedi kereskedők jönnek ki Tápéra, hogy az árút összevásárolják.

Ott ahol mocsaras terület van vagy volt sásrengetegekkel tele, mindenütt fellelhetjük eme háziipar kifejlődését. A fonásban lényegileg nagy eltérés nincsen, csupán a kellékeknek más alakú összeállítása vagy azoknak technikailag fejlettebb elrendezése az, ami megadja a különbséget. Lényeges azonban az egyes anyagok elnevezésében mutatkozó változatosság, mely megérdemli, hogy egy keveset foglalkozzunk vele. A gyékényszövés Szegeden is kiterjedt foglalkozás volt. A XIX. sz. közepe táján azonban lehanyatlott, majd teljesen megszűnt.

Tápé mindössze kb. 5 km. távolságra van Szegedtől, de az elnevezések itt kisebb hangváltozattal mégis különböznek a tápéiaktól. A láncfonal neve az *ion*. Az ion két széle a *fintor*, egyezik, azonban a széleknek a kész fonatoknál történő elkötését *fintorázásnak* nevezték. A láncfonal sodrékolását pedig *ionozásnak*. A sást *sejmözték* és az elkészített anyaggal *megszűtték* a szatyrot, ponyvát.⁵

A legnagyobb gyékényfonó terület hazánkban talán a Hanság vidéke. Az itteni szövőszék már sokkal tökéletesebb, mint az, amit Tápén használnak. Sokkal fejlettebb és tényleg szépnek mondható, kb. 1½ m. magasságú, 3 m. hosszú és kb 1,5 m. széles, négy lábra szerelt szövőszék ez, melyen ülve végzik a fonást, míg Tápé szövőszéke teljesen primitív, ősi formájú.

E vidéken a láncfonal tápéi elnevezése, az ijjan helyett, az *in* elnevezés divik. Sarród községben még a *sarródi mazzag* is használatos az in-ra. A selymezett gyékényt *javagyékény* névvel jelölik.⁶

⁵ Kovács János: Szeged és népe. Szeged, 1901. 251 lap.

⁶ Dr. Fló Dezső: Sarród község monográfiája. Budapest, 1928. Kézirat.

E vidéken sok mindenfélét szőttek a sásból, csak éppen szatyrot nem. Ma már azt is nagy mennyiségben készítik és el-
látják vele a bécsi és pozsonyi piacokat. Igen érdekes az, hogy
a szatyor fonása Tápéról, ill. Szegedről került át erre a vidékre.
A szatyorszövésnek a Hanság vidékén való elterjedésére nézve
Perepatits Zsigmond bősárkányi tanító közölt érdekes adato-
kat egy levelében.⁷ Szerinte itt sincs a lakosoknak pontosabb
tudomása arról, hogy a gyékény háziipar hogyan és mikor ke-
letkezett. A ma élő (1929) 80–85 éves emberek csak annyit tud-
nak, hogy gyermekkorukban már a falu egy-két gazdaházak ki-
vételével mindenütt foglalkoztak gyékényszövésel. A háború
előtti fejletlen háziiparral azonban még csak közönséges bútor-
csomagoló gyékényt tudtak előállítani, de nem is törekedtek
háziiparuk fejlesztésére, mert amúgy is a bútorcsoma-
goló gyékény volt a gyékényárúk között a legkeresettebb. A
sokfelé exportáló bécsi bútoripar akkorában 80–100 vagonra-
komány gyékényt is felvett évente (a mai 1–2 vagonrakomány
helyett). A békekötések következtében azonban elorvadt az
osztrák bútoripar és vele együtt a bősárkányi háziipar is, mert
gyékénnyel a pesti bútorgyárakat mindig a tápéiak látták el.
Szerencséje volt ekkor a községnek, hogy akadt 10–15 gazda,
akik a gyékénytáskafonáshoz is értettek. A gyékénytáska foná-
sa Tápé, illetőleg Szegedről származott a községbe és onnan az
egész vidékre. Ugyanis a levélíró édesatyja, *Perepatits* Ferenc
kántortanító megnézte 1878-ban a szegedi kiállítást, hol részt-
vettek a tápéi gyékényfonók is. A kiállításon több tápéi leány
állandóan dolgozott szatyrok szövésén. *Perepatits* Ferenc el-
leste ezeknek a táskáknak készítmódját és amikor falujába
visszatért, megtanította arra az iskolában több diákját is. Ez
az 1878-ban megtanult szatyorfonás nyújt kenyeret ma a vidék
egész lakosságának. Ma már természetesen nem az eredeti tá-
péi egyszerűbb formát készítik, hanem finomabb kivitelű bécsi
minta után dolgoznak.

Kíváncsinos volna, ha a gyékényfonással foglalkozó vidé-
keink mindenike feldolgozásra kerülne, mert mindenütt szá-
mos eredeti népi sajátosság és elnevezés volna gyűjthető.

⁷ A levelet dr. Kövér Fidél József premontrei kanonok úr volt szí-
ves rendelkezésemre bocsátani.

Áll. Polgári Iskolai
Tanárképző Főiskola

XVII.

Magyar néprajz.

86.

SZ.